

РОЗДІЛ 6. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.36>

ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМИ ЄДКІ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ОС «МАГІСТР»: ПРОГАЛИНИ ОСВІТНЬОГО ЕКОЛОГО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Бевз О.В.,
*кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-3445-3564*

Шараєвська Т.А.,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-0099-938X*

Бевз О.В., Шараєвська Т.А. Формування програми ЄДКІ для здобувачів освіти ОС «Магістр»: прогалини освітнього еколого-правового регулювання.

В статті акцентується увага на тому, що в сучасних умовах важливість екологічної освіти не викликає сумнівів. Зокрема, проблеми розбудови сучасної екологічної освіти в Україні обговорювалися і на зустрічі Міністра захисту довкілля та природних ресурсів та Міністра освіти і науки України, на якій було досягнуто згоди, що без вагомих зрушень у цьому напрямку неможливе подальше становлення сучасної європейської країни, з тими ж цінностями та принципами сталого розвитку.

Спільним наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України та Міністерства освіти і науки України «Про утворення Міжвідомчої робочої групи з удосконалення системи екологічної освіти в Україні» від 20 червня 2023 р. № 424/765 була створена відповідна Міжвідомча робоча група та заходи для удосконалення та підвищення рівня системи екологічної освіти в Україні. Таким чином важливість екологічних знань та екологічної освіти повинна відображатися на всіх рівнях освіти, зокрема у вищій школі, в тому числі в процесі атестації здобувачів вищої освіти. Крім того, в Концепції екологічної освіти в Україні, затвердженій рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України № 13/6-19 від 20 грудня 2001 р., визначено, що розвиток вищої екологічної освіти повинен базуватися на комплексному збалансованому поєднанні природничого, технологічного, економічного, юридичного і соціокультурного підходів.

Авторами зроблено висновок про те, що у зв'язку із постійним розвитком суспільних відносин, які стосуються раціонального використання природних ресурсів, охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, регулювання яких здійснюється екологічним правом, а також збільшенням загроз у цій сфері, в Україні існує гостра потреба у підготовці кваліфікованих юристів, що володіють фаховими спеціалізованими компетентностями з питань екологічного права, а відтак встановлення наявності цих компетентностей у процесі проведення єдиного державного кваліфікаційного іспиту. Зазначене вище становить значний державний та суспільний інтерес, що

потребує уваги та розв'язання. При цьому збройна агресія РФ проти України тільки поглиблює актуальність даної проблематики.

Ключові слова: екологічне право, екологічна безпека, екологічна освіта, юридична освіта, ЄДКІ, сталий розвиток.

Bevz O.V., Sharaievska T.A. Formation of the Unified State Qualification Exam Program for Master's Degree Students: gaps in educational environmental and legal regulation.

The article focuses on the fact that in modern conditions, the importance of environmental education is beyond doubt. In particular, the problems of developing modern environmental education in Ukraine were also discussed at the meeting of Minister of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine and Minister of Education and Science of Ukraine, where it was agreed that without significant progress in this direction, it is impossible to further develop a modern European country with the same values and principles of sustainable development.

The Joint Order of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine and the Ministry of Education and Science of Ukraine 'On the Establishment of the Interagency Working Group on Improving the Environmental Education System in Ukraine' of 20 June 2023 No. 424/765 established the relevant Interagency Working Group and measures to improve and raise the level of the environmental education system in Ukraine. Thus, the importance of environmental knowledge and environmental education should be reflected at all levels of education, in particular in higher education, including in the higher education students certification process. In addition, the Concept of Environmental Education in Ukraine, approved by the decision of the Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 13/6-19 of 20 December 2001, states that the development of higher environmental education should be based on a comprehensive balanced combination of natural, technological, economic, legal and socio-cultural approaches.

Key words: environmental law, environmental safety, environmental education, legal education, Unified State Qualification Exam (USQE), sustainable development.

Постановка проблеми. Підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури на основі визнаних критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства й природи (не насильство, а гармонійне співіснування з нею) розглядається на сьогодні як один із головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України [1, с. 49].

Сучасні екологічні проблеми і пошуки шляхів їх вирішення, як зазначається, є передумовами запровадження нової моделі освітньої системи XXI століття. Така система покликана поєднати в собі все позитивне з минулого і сучасного, а також повинна бути орієнтована на формування якісно нової людини – людини екологічної, оскільки витоки екологічних проблем, слід шукати, перш за все, в самій людині, в особливостях її «людських якостей». Отже, цілком очевидно, що для вирішення екологічних проблем необхідно змінити саму людину, її свідомість, культуру, світогляд тощо. Вирішальну роль в цій трансформації покликана відіграти саме еволюція свідомості, якої можна досягти, зокрема шляхом екологізації свідомості особистості [2, с. 12].

У даному контексті велике значення має екологізація освіти. Адже саме трансформація сучасних екологічних ідей і цінностей у всі сфери суспільних відносин, формування екологічної свідомості та грамотності населення, екологічної культури, розуміння власних екологічних прав, інтересів та обов'язків визнається метою екологізації освіти [3, с. 264]. В науці екологічного права екологізація освіти розглядається як об'єктивна тенденція, її розвиток – це відповідь на потребу захисту від зростаючої екологічної загрози, безгосподарської діяльності людини та її споживацького ставлення до Природи, соціуму і культури. На думку А.П. Гетьмана, екологічна освіта – органічна і пріоритетна частина всієї системи освіти, що надає їй нову якість, формує інше ставлення не тільки до природи, але і до суспільства, і до людини (екогуманізм) [3, с. 265]. Особлива увага звертається на те, що екологізація освіти є нагальною проблемою фахового напрямку підготовки у вищих навчальних закладах освіти [3, с. 266].

Тому, як слушно зазначає В.В. Носік, зміна парадигми вищої юридичної освіти зумовлює до необхідності пошуку новітніх форм організації освітнього процесу і сучасних методів навчання в забезпеченні реалізації пізнавальної функції навчальних дисциплін у юридичних вузах, серед яких важливе місце займають аграрне, земельне, екологічне право [4, с. 373].

Опанування майбутніми юристами зазначеними навчальними дисциплінами є важливим і з точки зору впровадження ESG (Environmental, Social, Governance) – принципів, які визначають екологічну, соціальну та управлінську відповідальність компаній. Для сучасних компаній у всьому цивілізованому світі впровадження ESG стратегії є не лише трендом, а й необхідністю, оскільки це підхід до бізнесу, який поєднує прибутковість із відповідальністю перед суспільством та довкіллям.

Особливо актуальними ці питання є для бізнесу в Україні. У сучасній юридичній літературі робиться наголос на те, що в умовах воєнного стану, європейської інтеграції та післявоєнної відбудови екологічна свідомість та сталість бізнесу є та будуть одними з ключових факторів конкурентоспроможності та репутації на сучасному ринку, що вимагає від юристів спеціальних знань [5, с. 72].

Дійсно, в умовах збройної агресії РФ проти України та необхідності післявоєнної відбудови, питання підготовки, зокрема, фахівців-юристів, що спеціалізуються на екологічному праві, набуває особливого значення. Війна на території нашої держави завдає масштабної екологічної шкоди, що призводить до безпрецедентного забруднення, руйнування екосистем та фізичного знищення біологічних видів як у межах України, так і в масштабах усього регіону та світу. Формула миру, запропонована Президентом України, включає пункт перший «Радіаційна та ядерна безпека» та пункт восьмий «Екологічна безпека». Дорожня карта імплементації, зокрема, пункту 8 Формули миру передбачає три ключові напрямки, а саме: оцінка шкоди довкіллю від війни; отримання компенсації та притягнення агресора до відповідальності за шкоду довкіллю; екологічне відновлення та зелений перехід економіки. Очевидно, що реалізація цих положень неможлива без належного правового регулювання, забезпечити яке можуть лише належним чином підготовлені у сфері екологічного права фахівці.

Метою дослідження є розгляд прогалин освітнього еколого-правового регулювання та перспектив формування програми ЄДКІ для здобувачів освіти ОС «Магістр».

Стан опрацювання проблематики. Питання еколого-правової освіти та культури, екологічної свідомості та виховання в доктрині екологічного права досліджувалися науковцями-юристами та є предметом розгляду і на сьогодні [2–5, 7–11]. Зокрема, В.І. Андрейцевим зверталася увага на проблеми еколого-правової освіти в Україні ще в 1998 році [8]. А.П. Гетьман розглядав питання екологізації освіти [3]. Значним є науковий доробок А.А. Слепченко у дослідженні забезпеченні права на екологічну освіту громадян в Україні [9]. На важливість еколого-правової освіти для вирішення екологічних проблем в суспільстві, особливо у системі вищої юридичної освіти України, вказували Г.І. Балюк [2, 5], Т.Г. Ковальчук [5], В.В. Носік [4], Е.В. Позняк [7, 11]. Однак, проблематика щодо врахування еколого-правової складової при формуванні програми ЄДКІ для здобувачів освіти ОС «Магістр» наразі потребує особливої уваги, що обумовлює актуальність даної тематики.

Виклад основного матеріалу: Гуманітарні та екологічні проблеми, до яких призвели воєнні дії, вже не обмежуються їх характеристикою як національних чи локальних – вони вийшли на рівень глобальних проблем людства. Ядерні, радіаційні, хімічні та інші загрози життю, здоров'ю, середовищу перебування людини формують образ нової реальності, в якій основні положення Конституції України [6] про людину як найвищу соціальну цінність, про обов'язок держави із забезпечення екологічної безпеки, законодавчого регулювання найважливіших суспільних відносин набувають нового змісту [7, с. 344].

У зв'язку з цим, науковий інтерес до еколого-правової освіти обумовлюється, передусім, її значенням для ефективного застосування природоохоронного законодавства, забезпечення екологічних прав громадян, формування у студентської молоді виважених еколого-правових поглядів та прогресивного еколого-правового світогляду, створенню широкої мережі закладів по проведенню просвітницької еколого-правової діяльності [8].

На переконання науковців, підвищена увага до еколого-правової освіти та її поглиблення є не вузькогалузевим «кулуарним» інтересом окремої групи спеціалістів, а нагальною потребою сьогодні, обумовленою наявними екологічними викликами глобального характеру, міжнародними та європейськими тенденціями розвитку суспільства [9, с. 108].

На сьогодні Україна є стороною усіх основних міжнародних договорів у екологічній сфері, що потребує особливої уваги не лише до забезпечення виконання нашою державою взятих зобов'язань, а й до захисту її інтересів на міжнародному рівні. Підписання Україною Угоди про асоціа-

цію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, зумовило масштабний процес імплементації положень даної Угоди та прискорення адаптації українського законодавства до права ЄС. Зокрема, статті 360-366 зазначеної Угоди охоплюють широке коло питань охорони навколишнього середовища, а в Додатку XXX до глави 6 «Навколишнє природне середовище» розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» міститься перелік, що включає численні директиви і регламенти, які мають бути імплементовані в національне законодавство.

Зазначене зумовлює до необхідності виконання великого обсягу роботи для забезпечення внесення численних змін до національного законодавства, розробки нових актів, визначення та запровадження в Україні кращих європейських та світових правових механізмів, спрямованих на посилення охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів. Особливо важливого значення це набуває сьогодні: коли українці в умовах війни виборюють свій європейський вибір, критично важливим є виконання всіх вимог щодо набуття Україною членства в ЄС.

З огляду на такі виклики, питання підготовки фахівців у сфері екологічного права є питанням забезпечення національної безпеки, підтвердженням чого є положення Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. Відповідно до ч. 3 ст. 3 даного Закону фундаментальними національними інтересами України є інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами (п. 3). Відповідно до ч. 4 цієї ж статті державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується, в тому числі, на забезпечення екологічної безпеки України.

Наслідки здійснення юридичної діяльності в галузі екологічних відносин недостатньо підготовленими особами, а, тим більше, працівниками інших, неюридичних професій, проявляються не тільки в недоліках суто правових явищ – недосконалості екологічного законодавства, неефективності еколого-правового механізму, системи управління та контролю в галузі екології, ігнорування екологічних прав громадян а врешті-решт у неефективному використанні природних ресурсів, забруднення довкілля, зростання ризику екологічної небезпеки [9, с. 104].

У сучасних умовах стає нагальним завдання насичення навчальних програм із підготовки спеціалістів усіх напрямів екологічними вимогами з метою формування екологічного мислення, спрямованого на гармонізацію взаємодії суспільства та природи, покращення стану навколишнього природного середовища та ресурсозбереження, становлення екологічно збалансованого природокористування, охорони та відтворення природних ресурсів [3, с. 264].

Таким чином, важливість екологічних знань та екологічної освіти повинна відображатися на всіх рівнях освіти, зокрема у вищій школі, в тому числі в процесі атестації здобувачів вищої освіти. Так, в 2024 р. Міністерство освіти і науки України вже пропонувало до громадського обговорення проєкт Програми єдиного державного кваліфікаційного іспиту зі спеціальностей 081 Право та 293 Міжнародне право на другому (магістерському) рівні вищої освіти. У запропонованому проєкті, так само як і в Програмі єдиного державного кваліфікаційного іспиту (ЄДКІ) за спеціальностями «Право» та «Міжнародне право» на другому (магістерському) рівні вищої освіти, затвердженій наказом Міністерства освіти і науки України від 8 жовтня 2021 р. № 1076, серед переліку розділів/тем, що стосуються професійної діяльності магістра права, був відсутній вкрай важливий розділ щодо екологічного права. Зазначене не знайшло свого відображення і в наказі Міністерства освіти і науки України «Про внесення змін до програми єдиного державного кваліфікаційного іспиту за спеціальностями 081 Право та 293 Міжнародне право на другому (магістерському) рівні» № 503 від 11 квітня 2024 р. Отже, як бачимо, ситуація не змінюється, тому вимагає уваги, дій та відповідних рішень.

У зв'язку з цим, слушно зазначається, що одним із прогресивних досягнень української еколого-правової доктрини і законотворення є законодавче закріплення права громадян на одержання екологічної освіти в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. та необхідності розробки дієвого правового механізму запровадження обов'язкової екологічної освіти для усіх верств населення, а по-друге – про розробку правових засад визначення адекватного та сучасного змісту такої освіти [10, с. 86-87]. При цьому, юридичні вищі навчальні заклади, освітня діяльність яких формує еколого-правову ідеологію, психологію майбутніх спеціалістів та їх компетентність, відіграють найважливішу роль у загальному зростанні

рівня професійної та науково-теоретичної еколого-правової свідомості, одним із пріоритетів якої повинна бути спрямованість на реалізацію екологічних прав громадян [9, с. 102-103].

Водночас, виключення екологічного права з Програми ЄДКІ за спеціальностями «Право» та «Міжнародне право» на другому (магістерському) рівні вищої освіти унеможливило досягнення визначеної мети ЄДКІ, забезпечення підготовки кваліфікованих юристів, здатних на високому професійному рівні комплексно і ефективно вирішувати державно-правові питання і проблеми, які не можуть бути вирішені в рамках предмету традиційних галузей права (конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального тощо), які внесені до даної Програми. Оскільки, за необхідністю, здебільшого, вони можуть потребувати використання спеціальних (фахових, предметних) компетентностей саме з екологічного права, що підтверджується практикою Конституційного Суду України, Верховного Суду, прокуратури, професійних правничих та інших галузевих асоціацій, адвокатів, господарюючих суб'єктів щодо звернення до фахівців у галузі екологічного права для підготовки науково-експертних висновків.

З іншої сторони, не включення питань, що стосуються екологічного права до програми ЄДКІ, на жаль, є черговим підтвердженням положень, закріплених у Законі України від 28 лютого 2019 р. «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», де серед першопричин екологічних проблем України названий низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти та просвіти. Натомість серед основних інструментів реалізації державної екологічної політики визначена освіта в інтересах збалансованого (сталого) розвитку, яка надасть змогу встановити методологічні основи та запровадити безперервну екологічну освіту.

Крім того, Стратегією екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р, відзначено, що основними проблемами у сфері охорони навколишнього природного середовища та природних ресурсів, які негативно впливають на здоров'я людей та сталість екосистем, є недостатність освітнього та науково-технічного супроводу для вирішення викликів у сфері охорони навколишнього природного середовища щодо зменшення впливу, пом'якшення наслідків та адаптації до зміни клімату. Основними завданнями Стратегії є підвищення освітнього рівня та науково-методичного супроводу прийняття управлінських рішень щодо екологічних проблем та здійснення заходів з адаптації до зміни клімату.

У зв'язку з цим, юристами-екологами слушно зазначається, що, не зважаючи на те, що нам вдається вибудувати певну систему положень чинного законодавства про розвиток екологічної культури та/або її окремих елементів, саме положень про формування екологічної культури в суспільстві бракує [11, с. 96]. Очевидно, що зазначене має нерозривний зв'язок із освітнім еколого-правовим регулюванням, оскільки норми законодавства про освіту можуть розглядатися в контексті екологічної культури, в тому числі здобувачів освіти, що пов'язує дані категорії та посилює їх взаємозв'язок.

Висновки. Екологічне право є актуальним і перспективним напрямком для вивчення студентами-правниками, оскільки дозволяє отримати необхідні компетенції для ефективного вирішення екологічних проблем та викликів, з урахуванням потреб юридичної практики. Оскільки екологічне законодавство є розгалуженим, складним і динамічним та не завжди зрозумілим, це вимагає від них глибоких знань та практичних навичок саме у цій галузі.

Особливе значення землі та інших природних ресурсів закріплено нормами Конституції України, а саме статтею 13, відповідно до якої Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Згідно із статтею 16 Основного Закону України – забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи є обов'язком держави.

Осмилення суті і ролі освіти в процесі екологізації свідомості як особистості, так і суспільства в цілому, переходу суспільства до сталого розвитку дає підстави зробити наступні методологічні і соціальні висновки: яка система освіти, таке суспільство і держава, і навпаки, яка держава, така і освіта. Це означає, що зміни в екологічній сфері, перехід до сталого розвитку суспільства повинен здійснюватися через сталу освіту. В світлі концепції сталого розвитку ідеалом освітніх

систем має стати формування особистості, яка готова будувати свої відносини з навколишнім середовищем на основі розуміння його цілісності та архіважливості для існування самої людини. Такі якості особистості можуть бути закладені через освітні системи. І в даному разі необхідно об'єднати зусилля практично всіх наук: філософії, соціології, політології і, безумовно, правової, в тому числі, еколого-правової науки [2, с. 12].

Необхідно враховувати і той факт, що екологічна свідомість та сталість бізнесу є одними з ключових факторів конкурентоспроможності та репутації на сучасному ринку. Знання і уміння, отриманні належним чином підготовленими юристами, які є фахівцями у сфері екологічного права, з одного боку, надають перевагу бізнесу, оскільки дозволять знизити ризики, запобігти порушенням екологічного законодавства, і відповідно уникнути штрафів, позовів та інших негативних наслідків порушення екологічного законодавства, отримати конкурентну перевагу, покращити свою репутацію, інвестиційну привабливість та інноваційність за допомогою екологічно стійких рішень, відкрити нові ринки, продукти та послуги. З іншого боку, можуть допомогти бізнесу зробити свій внесок у соціальне благо, зменшуючи вплив на навколишнє природне середовище. І на сьогоднішній день відчувається нестача таких юристів, що мають від спеціальні знання в сфері екологічного права.

Крім того, надзвичайно низький рівень екологічної культури громадян, відсутність екологічного просвітництва є однією з першопричин виникнення та/або ускладнення, зокрема, наслідків надзвичайних екологічних ситуацій техногенного та природного характеру [10, с. 88], а на сьогодні і тих надзвичайних екологічних ситуацій, виникнення яких зумовлено збройною агресією РФ проти України.

Окремо слід відмітити, що наявність фахівців-юристів в еколого-правовій сфері наразі також буде затребувана і під час еколого-безпечного відновлення наших міст та інших населених пунктів, які були знищені чи поруйновані країною-агресоркою у війні проти України, що, в свою чергу, обумовлює необхідність включити до програми ЄДКІ для здобувачів освіти ОС «Магістр» на другому (магістерському) рівні вищої освіти розділ «Екологічне право».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Малишева Н.Р. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» / Н.Р. Малишева, М.І. Єрофєєв. Харків: Право, 2017. 416 с.
2. Балюк Г.І. Еколого-правова наука – не периферія державної політики, а її передова / Розвиток наук земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: Збірник наукових праць Круглого столу (19 жовтня 2012 р.) / за ред. Г.І. Балюк, М.В. Краснової, А.М. Мірошніченка, В.В.Носіка. 2012. 415 с.
3. Гетьман А.П. Екологізація освіти. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В.Я. Тацій [та ін.]. Харків: Право, 2018. Т. 14: Екологічне право. С. 264–266.
4. Носік В.В. Проблеми реалізації пізнавальної функції аграрного, земельного та екологічного права у системі вищої юридичної освіти України. *Вісник національної академії правових наук України*. Том 30. № 3, 2023. С. 371–390.
5. Балюк Г.І., Ковальчук Т.Г. Проблеми еколого-правової освіти України. Актуальні проблеми реформування земельних, аграрних, екологічних та трудових правовідносин: збірник тез Всеукр. наук.-практ. кругл. столу (м. Хмельницький, 31 травня 2024 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 70–72. (146 с.).
6. Нормативно-правові акти наведено у відповідності до офіційного сайту Верховної Ради України. URL: www.rada.gov.ua (дата звернення 15.05.2025).
7. Позняк Е.В. Досвід викладання студентам магістратури навчальної дисципліни «Правові проблеми еколого-правової культури і освіти». Парадигма вищої освіти в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 18 липня – 28 серпня 2022 року. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 536 с.
8. Андрейцев В.І. Новації еколого-правової освіти в Україні. *Право України*. 1998. № 5. С. 44–50.

9. Слепченко А.А. Забезпечення права на екологічну освіту громадян в Україні: монографія; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ; Чернівці: Кондратьєв А.В., 2017. 188 с.
10. Шараєвська Т.А., Слепченко А.А. Екологічна освіта як засіб попередження надзвичайних екологічних ситуацій потребує не стратегій, а конкретних правових інструментів. Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20-22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н.Р. Кобецька. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. 241 с.
11. Позняк Е.В. Принципи формування екологічної культури в Україні: проблеми теоретико-правового змісту та перспективи розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2021. Вип. 3 (118). С. 92–99.